

UOT:94(47.24).

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ GƏNCƏ ŞƏHƏRİNDƏ SOSIAL VƏZİYYƏT*Həsənov Elnur Lətif oğlu**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Gəncə Bölməsi**lnurh273@gmail.com*

Xülasə: *Məqalədə Gəncə şəhərində XX əsrin birinci yarısında sosial durumun səciyyəvi xüsusiyyətləri elmi əsaslarla tədqiq edilmişdir. Qədim tarixə və özünəməxsus inkişaf cəhətlərinə malik olan şəhərdə sosial vəziyyətin mühüm göstəriciləri çoxsaylı arxiv sənədləri, tarixi mənbələr, elmi əsərlər əsasında öyrənilmişdir. Məhəlli şəhərsalma quruluşu, səciyyəvi memarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilən Gəncə şəhərində demoqrafik durum, sosial rifahın əsas cəhətləri araşdırılmışdır. XX əsrin əvvəllərində şəhərin ümumi inkişafının müəyyən edilməsində sosial sahənin əhəmiyyəti elmi tədqiqat obyektı kimi öyrənilmişdir.*

Açar sözlər: XX əsr, Azərbaycan, Gəncə, sosial rifah, ictimai vəziyyət, şəhərin inkişafı.

Ключевые слова: XX век, Азербайджан, Гянджа, социальное обеспечение, общественное положение, развитие города.

Key words: XX century, Azerbaijan, Ganja, social security, social status, city development.

Giriş

Azərbaycanın qədim elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Gəncə şəhərinin tarixində XIX əsr və XX əsrin birinci yarısının xüsusi yeri vardır. Milli məfkurənin əsas mərkəzlərindən biri hesab edilən şəhərdə XIX əsrin əvvəllərində 45700 nəfərdən çox əhali yaşayırdı [6, s. 11].

Kapitalist münasibətlərinin inkişafı XIX əsrin ikinci yarısında Gəncə şəhərinin ictimai-iqtisadi inkişafına təkan verdi. Şəhərlərdə təsərrüfat həyatının canlanması, həm də vahid pul və ölçü-çəki sistemlərinin tətbiq olunması ilə şərtlənirdi. Bu akt qədim ticarət və sənətkarlıq ənənələrinə malik olan Gəncənin tərəqqi etməsi üçün xüsusi əhəmiyyətli rol oynadı. XIX əsrin birinci yarısında iqtisadi göstəricilərinə və Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında tutduğu mövqeyə görə Şamaxıdan, Nuxadan, Şuşadan XIX əsrin Gəncə əsrin 80-ci illərində sürətlə inkişaf edərək Şimali Azərbaycan şəhərləri içərisində ikinci (Bakıdan sonra) yerə çıxdı [3, s. 2].

Rusiyaya birləşdirilərkən Tiflis, İrəvan və Xəzər quberniyalarına daxil edilmiş Qarabağ və Gəncə vilayətlərinin hesabına 1868-ci ildə mərkəzi Gəncə şəhəri olmaqla Yelizavetpol quberniyasının təşkil olunması, Bakı-Tiflis dəmir yolunun çəkilməsi və bu yolun Gəncə yaxınlığından keçməsi burjuva münasibətlərinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratdı. Rusiyada kapitalizmin eninə inkişafı Gəncənin də iqtisadi simasını müəyyənləşdirirdi. Şəhər mərkəzi Rusiyanın sənaye cəhətdən inkişaf etmiş rayonları üçün xammal bazarı rolunu oynayır. Göstərilən dövrdə Gəncə Qafqazda taxıl və pambıq istehsalının mərkəzi kimi formalaşmağa başlayır. Bundan başqa Gəncədə ipəkçilik sənayesi üçün barəmə, şərabçılıq müəssisələri üçün üzüm yetişdirilirdi. Şəhərin əsas sənaye müəssisələri gəc zavodu, tütün fabriki, beş pambıqtəmizləyən zavod, şərab və limonad zavodları, biyan kökü istehsal edən zavod və s. idi. Məxəzlər şəhərdəki sənaye müəssisələri və onlarda işləyən fəhlələr haqqında ziddiyyətli bilgiler verirlər. Bu, ilk növbədə onların kəmiyyət göstəricisinə aiddir. Belə ki, mənbələrdə XIX-XX əsrlərin hüdudlarında Gəncədə 56, 71, 111 sənaye müəssisəsi və onların sayına müvafiq olaraq həmin müəssisələrdə 276, 376, 1700 fəhlə işlədiyi haqqında məlumatlar vardır. Həmin dolaşqı bilgiler Gəncədəki, burjuva münasibətlərinin xarakterindən irəli gəlir. Çünki burada (əsasən 70-ci illərdən etibarən) sənaye kapitalizmi yox, kənd təsərrüfatı və

ticarət kapitalizmi daha çox inkişaf etmişdi. Sənaye kapitalizmi isə hələ rüşeym halında olmaqla, əsasən kустar xarakter daşıyırdı. Gəncənin iqtisadi simasında onun aqrar həyatla bağlılığı qabarıq şəkildə nəzərə çarpırdı. Əhalinin böyük bir hissəsi sənət və ticarətlə yanaşı bağçılıq, üzümçülük, şərabçılıq, maldarlıq və əkinçiliklə məşğul idi [17, s. 311, 381, 387].

Kaxetiyanın Rusiya tərəfindən ilhaqından sonra (1801-1802-ci illərdə) Borçalı, Qazax və Şəmşəddil mahalları əhalisinin Gəncəyə axınını nəzərə alsaq. Gəncəli Cavad xan da onlara köməklik edərək, köçkünləri şəhərin Böyük Bağman bölgəsində yerləşdirir. Buradakı Qızıl Hacılı (Borçalıdan gələnlər), Qazaxlar (Qazaxdan gələnlər) və Qırıqlı (Borçalı və Şəmşəddildən gələnlər) məhəllələri belə yaranır.

1801-1802-ci illər ərzində təkcə Şəmşəddildən Gəncəyə 1900 ailə köçməsinə nəzərə alsaq, haqqında danışılan əhali yerdəyişmələrinin miqyasını təsəvvür edə bilərik. Doğrudur, 1803-cü ildə şəmşəddillilərin bir hissəsi (100-ə yaxın ailə) geri qayıtmışdı. Lakin Gəncənin qərb hissəsində əhalinin şəhərə köçməsi prosesi müəyyən fasilələr və müəyyən keyfiyyət fərqləri ilə 1808-ci ilə kimi davam etmişdi.

Sonrakı dövrdə əhalinin say tərkibi aşağıdakı rəqəmlərlə ifadə olunur:

1802-ci il	25700 nəfər
1804-cü il	5461 nəfər
1811-ci il	2530 nəfər
1820-ci il	6730 nəfər
1823-cü il	7000 nəfər
1825-ci il	9343 nəfər
1833-cü il	6647 nəfər
1840-cı il	9000 nəfər [6, s. 11; 17, s. 311, 381, 387].

1804-1811-ci illərdə əhalinin kəskin şəkildə azalmasının səbəbi rus qoşunları tərəfindən işğal olunması nəticəsində şəhərin, demək olar ki, “boş qalması” idi. Bu fəlakətdən sonra 3700 nəfər qalanın müdafiəsi zamanı həlak olmuş, minlərlə gəncəli didərgin düşmüşdü. 1820-1840-cı illərdəki əhalinin qeyri sabitliyi isə 1826-28-ci illər Rusiya-İran, 1828-1829-cu illər Rusiya-Türkiyə müharibələrinin doğurduğu səbatsızlıq və göstərilən dövrdə həyata keçirilən köçürmə siyasəti ilə bağlı idi. Ona görə də bu rəqəmlər təkcə kəmiyyət göstəricilərini yox, həm də əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərini əks etdirir.

Sonrakı dövr üçün aşağıdakı faktlarla üzləşirik:

1850-ci il.....	12361 nəfər
1856-cı il	15081 nəfər
1862-ci il	15191 nəfər
1868-ci il	16122 nəfər
1873-cü il	18571 nəfər
1886-cı il	20294 nəfər
1892-ci il.....	25758 nəfər
1897-ci il.....	33625 nəfər
1908-ci il	42454 nəfər
1911-ci il	59586 nəfər
1914-cü il	56886 nəfər
1917-ci il.....	54775 nəfər [5, s. 235; 16, s. 17].

Tədqiqatın mənbəyi

Qafqazın Ümumrusiya bazarına cəlb olunması, Gəncənin quberniya mərkəzinə çevrilməsi, siyasi həyatın sabitləşməsi bu dövrdə əhalinin artan xətlə inkişafı üçün şərait yaratmışdı. 1914-cü ildəki nisbi azalma nəzərə alınmazsa, bu proses 1917-ci ilə kimi davam

etmişdir. 1914-cü ildə əhalinin qismən azalması Birinci Dünya muharibəsinin başlanması ilə əlaqədar həyata keçirilən nisbi səfərbərliklə bağlı idi.

Bir məqamı xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, bu tarixi mərhələ ərzində elan edilmiş səfərbərlik şəhərin yalnız azsaylı xristian əhalisini deyil, həm də çoxsaylı türk-müsəlman sakinlərini əhatə etmişdi. Bu dövrə qədər mövcud olmuş “tatardan əsgər olmaz” prinsipi burada pozulmuşdur. Könüllülük əsasında Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının bütün qəzalarında, o cümlədən Gəncə şəhərindən (qəzalar hüququnda) əsgər yığılır və onların əsasında “2-ci Yelizavetpol süvari tatar alayı” yaradılır [16, s. 17].

Yüz nəfər atlıdan ibarət həmin hərbi hissə “Vəhşi diviziya” adlandırılan birləşmənin tərkibinə daxil edilir. “2-ci Gəncə süvari müsəlman alayı”nın döyüş qabiliyyəti haqqında həmin alayın komandiri podpolkovnik Polovtsovun Gəncə qubernatoru Kovalyovun adına göndərdiyi 11.07.1915-ci il tarixli teleqramı şəhadət verir. Həmin sənədin məzmunu aşağıdakı kimi idi:

“Vəhşi diviziya”nın alayları içərisində Gəncə süvari alayı birinci olaraq öz komandirinə Georgi xaçı ilə təltif olunmaq şərəfi nəsb etdi. Bu yüksək mükafatla fəxr edərək, onu tatar süvarilərinin yüksək döyüş bacarığı və fədakar qəhrəmanlığının qiyməti kimi qəbul edirəm. Müsəlman döyüşçülərinin misilsiz şücaəti qarşısında mənim dərin heyranətimi qəbul etməyinizi xahiş edirəm” [6, s. 11].

Arxiv qovluqlarında Gəncə şəhərindən toplanmış döyüşçü süvarilərin adları da vardır. Onlar İsmayıl bəy Qəhrəmanbəyov, Məhəmməd Məşədi Mirzə oğlu, Oruc Abbas oğlu, Məmməd İsrəfil Quliyev, Oruc Məşədi İsgəndər oğlu, İsa Kərbəlayi İsmayıl oğlu, Yaqub Kərbəlayi Əhməd oğlu, Cahangir Əsgər oğlu, İsrəfil Məmməd oğlu, Ələkbər Abbas oğlu, Məmmədəli Qasım oğlu, Göyüş Abbas oğlu, İsrəfil Əsəd oğlu, Əliqara Niftalı oğlu, Seyid İrza Seyid Murtuza oğlu, Seyid Həsən Mirqasım oğlundan ibarət idi. Həmin qovluqda Gəncə quberniyasının bütün qəzalarından toplanmış Azərbaycan atlılarının adları da vardır [19, s. 18].

Sonrakı dövr üçün Gəncə əhalisinin sayında müşahidə edilmiş dəyişiklik aşağıdakı kimi olmuşdur:

1916-1917-ci illər	60291 nəfər
1921-ci il	42602 nəfər
1923-cü il	38880 nəfər
1926-cı il	57393 nəfər
1933-cü il	80844 nəfər
1939-cu il	99019 nəfər
1959-cu il	116000 nəfər

1917-1921-ci il hadisələri nəinki Gəncənin, həm də bütövlükdə Azərbaycanın əhalisinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə son dərəcə mənfi təsir göstərmişdi. Azərbaycan şəhərlərinin bir çoxları uzun müddət üçün sıradan çıxmış, bəziləri kiçik kəndlər səviyyəsinə enmişdi. Nuxa, Ağdaş, Göyçay, Salyan şəhərləri ilə bərabər, Gəncə şəhəri də ticarət-sənaye mərkəzi kimi əvvəlki əhəmiyyətini itirmiş, təsərrüfat həyatının nəbzı xeyli zəifləmişdi. Əhalinin Birinci Dünya müharibəsinin başlanğıcında olan sayı xeyli aşağı düşmüşdü ki, bu da ilk növbədə əhalinin təbii artımının azalması, ölümün artması və güclü miqrasiya prosesləri ilə bağlı idi [1, s. 4; 3, s. 2].

1918-ci ildə Gəncə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk paytaxtı və mühüm dövlət qərarlarının imzalandığı əsas mərkəz, ölkəmizi bolşevik və daşnak qüvvələrinin işğalından azad edən Qafqaz İslam Ordusunun yaradıldığı şəhər kimi şöhrət tapdı. Lakin 1920-ci ilin aprelində xəyanət və yalan nəticəsində Azərbaycanı işğal edən Sovet qoşunları xalqın mübarizə əzminin silah gücünə məhv ediləcəyini düşünərək, Gəncə şəhərinin mərd sakinləri

yenidən ölkəmizin tarixində ən böyük, ən çoxsaylı itkilərlə səciyyələnən ümumxalq mübarizəsinə, üsyana qalxdılar. 1920-ci il 26-31 may tarixlərində şəhər sakinləri dünya xalqlarına nümunə olmuş milli mübarizəyə başladılar. Sovet qoşunlarına ilk və ən böyük itkiləri yaşadan şəhər əhalisi yenə də xəyanət nəticəsində ilk milli Azərbaycan ordusunu yaradan 10 nəfərdən artıq Gəncəli generallar: Xudadat bəy Rəfibəyli, Cahangir bəy Kazimbəyli, Əmir Kazım Mirzə Qacar, Məhəmməd Mirzə Qacar, Feyzulla Mirzə Qacar, Əbdülhəmid bəy Qaytabaşı, Cavad bəy Şıxlinski, İbrahim ağa Usubov, Həbib bəy Səlimov, Əliyər bəy Haşimbəyov və Teymur bəy Novruzovun namərd gülləsi ilə şəhid edilməsinə şahidlik etdi [18, s. 19-22].

Nəticə

Milli istiqlal tariximizin görkəmli tədqiqatçısı, ədib Ceyhun bəy Hacıbəyli qeyd edirdi:

“Gəncə üsyanı millətimizin şərəf və namusunun yenidən kəsbi-etibar qazandığı bir dastandır. Gəncədə may ayında tökülən qanlar 27 aprel hadisəsi hərəkətində millətimizə atılan ləkəni silib-götürdü” [2, s. 5].

Üsyan ərəfəsində qırmızı ordunun 20-ci atıcı diviziyasının 178-ci və 180-ci atıcı alayları, üçüncü briqadanın rabitə taboru və komendant bölmələri şəhərin daha çox tarixi-memarlıq abidələrinin mövcud olduğu Ozan, Duluşçular, Şərbaflar, Boyaqçılar, Dəmirçilər, Misgərlər, Səbizkar, Əttarlar və digər sənətkarlıq məhəllələrində yerləşdirildi. 40-cı süvari briqadası Zurnabad kəndinin ətrafında dayanmışdı. Həmin günlərdə Taman süvari briqadasının üçüncü alayı da Gəncəyə gətirildi [18, s. 21-22].

Xalq üsyanı 1920-ci il mayın 24-dən 25-nə keçən gecə başladı. Qısa müddətdə şəhərin mühüm obyektləri, əksər məhəllələrdəki işğalçı qoşun hissələri nəzarət altına götürüldü. Hərbi anbar, mərkəzi həbsxana, dəmir yolu stansiyası, fəvqəladə komissarlığın binası ələ keçirildi. Üsyanın başlama tarixinin seçilməsi də təsadüfi deyildi. Mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan olunmasının 2 ili tamam olurdu. Həmin gün Gəncə üsyanının rəhbərləri və şəhər ictimaiyyəti dairə məhkəməsinin binasına toplaşaraq Azərbaycanın istiqlaliyyətinin elan olunmasının iki illiyini qeyd etdilər. Tarixi sənədlərin tədqiqi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ümumxalq üsyanında xarici işğalçılara qarşı mübarizə aparmış Gəncənin məhəllələrinin əhalisinin milli tərkibi aşağıdakı kimi olmuşdur (kişi cinsindən olan gənc və orta yaşlı əhali nəzərdə tutulur):

Azərbaycanlılar 67 min 436 nəfər, çuvaşlar 4 nəfər, qaraçaylar 6 nəfər, qumuqlar 1 nəfər, türkmənlər 3 nəfər, qırğızlar 1 nəfər, avarlar 13 nəfər, darginlər 1 nəfər, udinlər 3 nəfər, qazıqumuqlar 18 nəfər, çeçenlər 7 nəfər, inquşlar 6 nəfər, çərkəslər 4 nəfər, bidətçi ruslar (molokanlar) 19 nəfər, maloruslar (ukraynalılar) 15 nəfər, beloruslar 1 nəfər, polyaklar 4 nəfər, macarlar 1 nəfər, moldovanlar 1 nəfər, osetinlər 2 nəfər, yəhudilər 23 nəfər, aysozlar 6 nəfər, gürcülər 48 nəfər, acarlar 1 nəfər, lazlar 2 nəfər [1, s. 4].

Yuxarıda adları sadalanan sənətkarlıq məhəllələrində erməni xəyanətkarlarının və onların bolşevik havadarlarının terror və işğalçı əməllərinə qarşı yerli əhalinin güclü müqavimət göstərməsi bir daha sübut edir ki, tarixən olduğu kimi, XX əsrin əvvəllərində də Gəncə əhalisinin əksəriyyəti Azərbaycanlılardan ibarət olmuş, sənətkar məhəllələrinin də sakinlərinin böyük qismi yerli müsəlmanlardan ibarət olmuşdur. Xalq hərəkətinin getdikcə geniş miqyas aldığı görən XI Qızıl Ordunun komandanlığı üsyanın yatırılması üçün təcili tədbirlər görməyə başladı. 179-cu alay və 20-ci diviziyanın süvari briqadası dərhal Gəncəyə gətirildi. İki gündən sonra Zaqatala bölgəsindəki 18-ci süvari diviziyası da Gəncə ətrafında yerləşdirildi. Ermənilər elə ilk gündən rus-sovet işğalçılarına yaxından kömək edirdilər. Mayın 29-da qırmızı qüvvələrin üsyançılar üzərinə ilk mütəşəkkil hücumu uğursuzluqla başa çatdı. Üsyançıların əks-hücumları onları ağır vəziyyətə saldı. Belə olduqda XI Qırmızı Ordu komandanlığı Gəncəyə yenə də əlavə qüvvələr gətirməyi

qərarlaşdırdı. Mayın 30-da Gəncədə XI ordunun 5 piyada, 6 süvari alayı, 7 əlahiddə hissəsi, 57 ədəd topu və 2 zirehli avtomobili var idi. Bu qüvvələrin çoxu şəhərin şimalında yerləşirdi. Mayın 31-də buradan əsas hücum başladı. Çoxlu sayda canlı qüvvənin, topların və zirehli avtomobillərin işə salınması şəhərdə son dərəcə böyük dağıntılara səbəb oldu. Qüvvələr qeyri-bərabər idi. Təpədən-dırnağa silahlanmış nizami orduya tab gətirmək heç də asan deyildi. Şəhəri tərk etmək imkanı olmayan üsyançılar, habelə dinc əhali mühasirəyə alınaraq kütləvi şəkildə güllələndi. Bir neçə gündən sonra top-tüfəng gücünə üsyan yatırıldı. Çox da dəqiq olmayan məlumata görə, bu savaşda düşmən tərəfdən 8,5 min nəfər ölüb. Üsyançıların itkisi isə 12 min nəfərə çatırdı. Gəncə üsyanının mübarizlərindən Qaçaq Qəmbər, general-mayor Feyzulla Mirzə Qacar, hüquqşünas İsmayıl xan Ziyadxanov, habelə ədəbiyyatımızın mahir tədqiqatçısı Firudin bəy Köçərli, mühəndis Abuzər bəy Rzayev, müəllim Mirzə Abbaszadə və başqaları namərd güllələrinin qurbanı olub. Azərbaycan ordusunun bir neçə generalı, 27 polkovnik və podpolkovniki, 46 kapitanı, ştab-kapitanı, poruçik və podporuçiki, 146 praporşik və podpraporşiki, 267 digər hərbi qulluqçusu bolşeviklər tərəfindən məhkəməsiz, sübutsuz qətlə yetirildi [1, s. 5-6; 4, s. 3].

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulması ilə nəticələnən milli-siyasi intibahın beşiyi olan Gəncənin həmin dövrdəki ictimai mühitinə və onun təkamülünə Türkiyə təsirinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu mərhələdə Rusiya İmperiyası inqilabi təlatümlər dövrünə qədəm qoyarkən xalqın taleyini düşünən və bu məqsədlə milli təşkilatlanma zərurətini anlayan Azərbaycan liderləri milli-siyasi tariximizin başlanğıc nöqtəsi sayıla bilən bir məqamı gerçəkləşdirdilər. Hadisələrin bilavasitə iştirakçısı olmuş, Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə Milli Təhlükəsizlik idarəsinin rəisi işləmiş Nağı bəy Şeyxzamanlının xatirələrində “Difai”nin yaradılmasının zəruriliyi bu cür vurğulanır:

“... Milli Azərbaycan işləri ilə məşğul olan Əhməd bəy Ağaoğlu Gəncəyə gəlmişdi... O vaxt gizli təşkilatımız ilhamını bir neçə irəli gələn millətpərvərlərimizdən alırdı. Onların başında Rəfibəyli Əliəkbər bəy, iki qardaş Xasməmmədli, Yusifbəyli Nəsim bəy, doktor Həsən bəy Ağaoğlu dururdular. Bu böyüklərimiz Ağaoğlu Əhməd bəyi axşam yeməyinə dəvət edərkən xeyli söhbət apardılar. Azərbaycan xalqının gələcəyi qaranlıq olduğu və qarşıda ruslar ermənilərin əli ilə hər bir pisliyi edə biləcəkləri üçün xalqı birləşdirmək, rus idarəsi ilə mücadilə etmək... üçün gizli bir təşkilat yaratmağa, gizli fırqəni “Difai” deyər adlandırmağa qərar verdilər” [18, s. 24-26].

Beləliklə, məhəlli şəhərsalma quruluşu, səciyyəvi memarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilən Gəncə şəhərində demoqrafik durum, sosial rifahın əsas cəhətlərinin araşdırılması sayəsində XX əsrin əvvəllərində şəhərin ümumi inkişafının müəyyən edilməsində sosial sahənin əhəmiyyəti də vardır. XX əsrin əvvəllərində Gəncə şəhərində sosial durumun göstəricilərinin elmi əsaslarla araşdırılması təsdiq edir ki, qədim tarixə sahib olan və milli dövlətçilik ənənələrinə sədaqəti ilə seçilən bu şəhərdə tədqiq edilən dövrün bütün çətinliklərinə baxmayaraq, ümumi inkişaf davam etmiş və bu proses özünün səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə seçilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsi Dövlət Arxivinin Gəncə şəhər filialı, Fond № 20, siyahı № 4, iş № 12, vərəq 4-7.
2. “Azərbaycan” dərgisi (qəzet). Paris, 1952-ci il. № 2, s. 5.
3. Ахмедов Ф.М. Сколько тебе лет, Гянджа. Газета «Новости Гянджи», № 121, 3 ноября 1990 г., с. 2.
4. Ахмедов Ф.М. Депортация Азербайджанских тюрков. Газета «Новости Гянджи», № 127, 29 ноября 1990 г., с. 3.

5. Бартольд В.В. Место иранцев, Ирана и иранской культуры в мировой истории. Сочинения, том VII. М., 1971, с. 235.
6. Cəfərov Ə.H. Kirovabad. Bakı, 1961, s. 11.
7. Əhmədov F.M. Gəncənin tarix yaddaşı. Elm, Gəncə, 2007, 246 s.
8. Əhmədov F.M. XIX-XX əsrlərin hüdudlarında Gəncənin yaşayış məhəllələri və ticarət obyektləri. Azərbaycanın qərb regionunun problemlərinə həsr olunmuş elmi-tədqiqat işlərinin yekunları elmi-təcrübi konfransının materialları. Bakı, 1989, s. 247.
9. Hasanov E.L. Innovative study of historical heritage of Ganja city based on cultural-literary materials. Manuscript and Book Heritage of Ukraine, 2023, № 31, p. 271-286. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.31.271>.
10. Hasanov E.L. Research of historic-cultural heritage of medieval Ganja based on information about the Nizami Ganjavi family. Pravnehistoricke Studie, 2024. № 54(1), p. 19-29. DOI: <https://doi.org/10.14712/2464689X.2024.3>.
11. Hasanov E.L. Significance of the written sources in study of medieval heritage of Ganja. Manuscript and Book Heritage of Ukraine, 2024. № 32(1), p. 116-134. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.32.116>.
12. Hasanov E.L. Multidisciplinary basis of historical-ethnographic research of craftsmanship traditions in Ganja city. Warsaw, 2018. 100 p.
13. Hasanov E.L. Local Ganja carpets as the samples of contemporary museum studies. Conferința științifică internațională a Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Istorie - Arheologie - Muzeologie. Ediția 31. - 28-29 octombrie 2021, Bons Offices SRL. Chișinău, 2021, p. 139-140.
14. Həsənov E.L. Gəncə şəhərində XX əsrin birinci yarısında incəsənətin inkişafı. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. "Azərbaycan tarixşünaslığı. Elmi əsərlər", № 2(83), Bakı, 2022, s. 59-71.
15. Həsənov E.L. XIX-XX əsrin əvvəllərində Gəncə şəhərində demoqrafik vəziyyət. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Bölməsinin "Xəbərlər məcmuəsi". İctimai və humanitar elmlər seriyası, № 2(6), Gəncə, 2023, s. 70-76.
16. Искендеров А.Г. Классовая структура городского и сельского населения Азербайджана в период трети XIX века. Azərbaycan şəhərləri kapitalizm dövründə. Bakı, 1987, c. 17.
17. Кавказский календарь на 1854 г. с. 317, 381, 387.
18. Muradov Z., Həsənov E., Əmiraslanov R., Türkiyə-Azərbaycan əbədi amal birliyinin Gəncə səhifələri. Gəncə, 2022, 111 s.
19. Статистическое изображение городов и посадов Российской империи. СПб., 1830, с. 18.
20. Фатуллаев Ш.С., Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX - начала XX века. Ленинград, 1986, 456 с.

СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ В ГОРОДЕ ГЯНДЖА В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Гасанов Эльнур Лятиф оглу
Резюме

В статье на научных основах изучены характерные особенности социальной ситуации в городе Гянджа в первой половине XX века. Важные показатели социального развития в городе, имеющем древнюю историю и уникальные аспекты развития, изучены на основе многочисленных архивных документов, исторических

источников и научных трудов. Исследованы демографическая ситуация и основные аспекты социального благополучия в городе Гянджа, отличающемся локальной градостроительной структурой и характерными архитектурными особенностями. В начале XX века значение социальной сферы в определении общего развития города изучалось как объект научных исследований.

SOCIAL SITUATION IN GANJA CITY DURING THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Hasanov Elnur Latif oglu

Summary

In article on a scientific basis have been studied the characteristic features of the social situation in the city of Ganja in the first half of the XX century. Important indicators of social development in a city with an ancient history and unique aspects of development were studied on the basis of numerous archival documents, historical sources and scientific works. The demographic situation and main aspects of social well-being in the city of Ganja, which is distinguished by its local urban planning structure and characteristic architectural features, have been studied. At the beginning of the XX century, the importance of the social sphere in determining the overall development of the city was studied as an object of scientific research.

Rəyçilər: Millət vəkili, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Pərvin Kərimzadə, t.ü.f.d., dos. Etibar Musayev.

Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan tarixi kafedrasının 21 yanvar 2025-ci il tarixli iclasının 12 sayılı protokolu.

Daxil olma tarixi 05fevral 2025-ci il